

Георги Кънчев/Georgi Kanchev

**АСЕНЕВЦИ И БОРБАТА ЗА НЕЗАВИСИМА
БЪЛГАРСКА ЦЪРКВА
(1186–1235 г.)**

**The Asenev Dynasty and the Struggle for an
Independent Bulgarian Church (1186–1235)**

Abstract: The struggle of the Bulgarians for the recognition of the restored Bulgarian state went along with the rehabilitation of the ecclesiastical status of the Bulgarian Church in Southeast Europe. “A kingdom without a patriarch shall not” expresses to a considerable extent the course of the political actions of Peter, Assen, Kaloyan, Boril and Ivan Assen II, in the period under consideration.

Key words: Patriarchate of Constantinople, Bulgarian Patriarchate, Byzantine Empire, Nicea, Pope of Rome.

След въстанието в Търново братята Петър и Асен ясно декларират намеренията си за възобновяване на Българското царство. Благодарение на историка Никита Хониат, който с насмешка описва събитията около това дело, отбелязвайки, че *„единият от братята, Петър, увенчал главата си със златен венец и обул пурпурни сандали“*. От думите на византийския автор се разбират амбициите на търновските боляри.

Целта на изследването е да се проследи борбата, чрез която се достига до издигане на независима Българска църква, призната от авторитета на апостолическия престол и източните патриаршии. Описвайки събитията, византийският хронист Никита Хониат разкрива замисъла на въстаниците, като по този начин можем да открием първата част от програмата, по която Асеновци разгръщат своите действия. Хониат твърди, че българите, водени от Иван Асен (1186–1196 г.) няма да се откажат, докато „не обединят управлението на мизи и българи в едно, както било някога“¹. Или иначе казано, българите, предвождани от братята Асеновци, щели да продължат борбата си дотогава, докато не обединят под своя власт всички земи, населени с етнически българи².

Осъществяването на втората част от програмата е през 1188 г., когато един от предводителите на Третия кръстоносен поход, император Фридрих

Барбароса (1155–1190 г.) се намира в град Ниш. Българските пратеници предлагат своите услуги на императора, като в замяна претендират за земите около Ниш и „*всички други свои земи*“. Кръстоносците подчиняват части от тема България, след което сключват съюз с българите срещу Византия. Относно следващата среща между българите и кръстоносците, която се състои в покрайнините на Одрин, хронистът Ансберт съобщава, че „*Калонетър, господарят на власите и на голяма част от българите, който се наричаше император и изискваше от римския император да му възложи императорската корона на гръцкото кралство срещу помощ от 40 000-на войска във войната срещу ромеите*“³. Братята Петър и Асен са наясно, че признаването на възобновената българска държава няма как да стане от страна на Византия и затова те се опитват да приложат своята програма максимум, като използват авторитета на император Фридрих Барбароса.

Третата част на програмата, която върви успоредно с началото на военните кампании на българите, е за определянето на статута на българската църква. Дали поради преждевременната смърт, първо на Асен, а впоследствие и на Петър, въпросът за признаване на царската титла на българския владетел и независимостта на църковния статут на българите не е разгърнат във външната политика на братята? Въпреки това можем да се ограничим до две възможни хипотези. Едната е, че Петър не търси признание на титлата „*цар на българи и власи*“, защото той категорично се самоопределя като „*император*“, според думите на Ансберт, а дори нещо повече – той търси короната на ромейската империя. Въпросът за признаване на царското достойнство на Петър изглежда е разрешен. Аргументът за това откриваме в исканията му към император Барбароса. При второто пратеничество, отправено към лагера на кръстоносците в Одрин, за Петър не е приоритет признаването на царската му корона над българите и власите. Нещо повече, българският владетел има претенциите към трона на византийските василевси.

Втората хипотеза откриваме в кореспонденцията на папа Инокентий III и цар Калоян. От разменените между тях писма разбираме, че „*...моите блаженопочиващи братя още отдавна да бяха искали да изпратят пратеници до ваша светост, те все пак не са могли да достигнат до вас поради многото наши неприятели. И макар и ние, опитвайки се по същия начин веднаж, втори и трети път да изпратим до вас пратеници, не можяхме да доведем до успешен край това, което желаехме*“⁴. Изказаните в историографията тези са познати и няма да бъдат представени тук подробно. „*Някои изследователи предполагат, че изказванията на българския владетел Калоян са политически маньоври, а други са на мнение, че наистина са правени опити за връзка с папската курия още при предшественика на папа Инокентий III*“⁵.

Фактите показват, че Калоян се заема с нелеката задача да тръгне по пътя към външнополитическо признаване на църковния статут. Защо е толкова важно да бъде определено положението на българската църква? За да отговорим

на този въпрос е необходимо да се обърне внимание и да се разясни статутът на патриарха в източноправославната църква.

Поради това, че българите възприемат християнската религия по източен обичай, законодателството се установява спрямо постиженията на византийското право. Еклогата, съставена от император Лъв Исавър и неговия наследник Константин Копроним, е преработена спрямо българското право. В еклогата е описан статутът на патриарха, като се посочва, че той е „*жив и одушевен образ на Христа*“. Стремешт на патриарха е да пази благочестивостта и светостта, да върне прегрешилите еретици в правия път. Той съблюдава като пастир спазването на догмите, следи за правото учение на християнската вяра, негово е и задължението да тълкува и изяснява решенията, взети на църковните събори⁶. От отговорите на патриарх Евтимий Търновски до атонския монах Киприян разбираме повече за задълженията на българския църковен глава. В обръщението си към атонския монах патриархът е категоричен, че Българската църква следва точно каноните на Вселенската църква и дори че е наставник в следването на светите канони към църкви извън пределите на българската държава⁷. Като аргумент може да се посочат фактите, че българският патриарх ръкополага сръбския архиепископ за патриарх. Отново български патриарх въздига Теодорит в митрополитски сан „*на цяла Русия*“⁸. Патриархът дава указания за това как мирянинът трябва да извършва молитвата си. Той отговаря на въпроси, отнасящи се до бракосъчетанията, както и до спазване на обряда по хиротонията на свещениците. Ръководителят на църквата заема важно място в управлението на държавата, като, според изследователя С. Бобчев, в царския синклит мястото на патриарха е до това на владетеля, а влиянието му се простира далеч извън църковните въпроси. Според схващанията за управлението на държавата, патриархът представлява втората – духовната половина на държавата⁹. Честа практика е при внезапна смърт на владетеля, престолът да бъде наследен от невръстния му син, който управлява с помощта на регентски съвет. Именно в състава на регентството се откроява фигурата на духовния глава. Средновековните разбирания се тълкуват както през догмите на църквата, така и спрямо решенията на светската власт. Владетелят на християнската държава създава правни норми, които да гарантират, че църковните закони по тежест ще бъдат равнопоставени със светските. Съответно владетелската институция има правомощията да регулира църковните въпроси чрез императорските норми. Освен за нравствените напътствия към миряните, патриархът следи цялата църковна мрежа – манастири, църкви, епископи и митрополити, като обръща внимание както на физическите аспекти, така и на духовното спасение чрез покаяние и отричане на ересите и греховете. Наблюдава се симбиоза между държава и църква до момента, в който светските закони не противоречат на църковните догми. Но върховенството на светската власт проличава още от времето на Константин I Велики, който утвърждава принципа, че императорът управлява видимата църква. Аргументиран, този принцип се вижда в Юстини-

ановото законодателство, където четем: „Бог ме е поставил за надзирател на външните дела на църквата“¹⁰.

Наред с избухването на въстанието и освещаването на църквата „Св. Димитър“ за духовен глава е издигнат монахът Василий. Архиепископът на Охрид, Димитър Хоматиан дава сведение, че Василий е издигнат съвсем канонично за епископ на Търново, а след това и за архиепископ на цяла България¹¹. Именно архиепископ Василий коронова Петър за цар на българите. Тези събития, разбира се, не са взети сериозно от византийските власти поради обясними причини. Но благодарение на военните успехи братята освобождават голяма част от земите, населени с етнически българи.

Третият брат – Калоян, търси международно признание и легитимация на своята корона от Римската църква. Това научаваме от кореспонденцията му с папа Инокентий III (1198–1216 г.). Защо е толкова важно за една средновековна държава наличието на патриарх? Знаем, че изграждането на българската държава след въстанието на Петър и Асен следва византийския структурен модел. Според ромейската идеология патриархът представлява половината от земната власт. Другата половина я държи императорът. Следователно управлението на Калоян не може да бъде пълноценно спрямо общоприетите византийски представи. Не може да има симфония между император/цар и патриарх поради липсата на такъв в българската държава. Патриархът е духовният пастир на цялото царство. Той направлява духовния живот и следи за спазването на църковните норми.

През пролетта на 1203 г. патриарх Йоан Каматир (1189–1206 г.), подтикнат от византийския император Алексий III (1195–1203 г.), започва преговори с българския владетел, като предлага признаване на царското му достойнство и ръкополагането на български патриарх¹². Потвърждение на това предложение откриваме в кореспонденцията на българския владетел с папа Инокентий III, където Калоян споделя за инициативата на константинополския патриарх: „Ела при нас, ще те коронясаме за цар и ще ти поставим патриарх, защото царство без патриарх не бива“. Калоян уверява Инокентий III, че отговорът му на това предложение е бил отрицателен, тъй като той предпочита да бъде роб на св. Петър, т.е. че ще приеме бъдещите предложения от Рим. Каква е причината българският владетел да откаже предложението на византийската империя и по този начин да осигури признание на царската си титла и независимост на българската патриаршия? Отговорът вероятно се крие в обратата, който настъпва във византийската столица. На 17/18 юли 1203 г. император Алексий III бяга от Константинопол, напускайки позорно престола на василевсите¹³. Съюза, който ромейската аристокрация предлага на българския владетел, също няма бъдеще.

Властта на Асеновци не може да бъде абсолютна без наличието на независим духовен пастир. Това е добре осъзнато от Калоян, който, за разлика от своите братя Петър и Асен, обръща внимание на църковното право и традициите в християнската религия. Предложението на византийския патриарх среща

отказа на българския владетел. След злощастните събития от август 1203 г. патриархът Йоан Каматир става свидетел на разграбването на богоспасеения Константинопол. Патриархът търси спасението си в Димотика, където прекарва дните си в изгнание. Следователно позицията му на духовен водач на Източната Римска империя е компрометирана. Затова Калоян се насочва към Римската катедра. Започва кореспонденция, в която се достига кулминацията – признаване на българския църковен глава за примас и удостояване на българския монарх с титлата „крал“ като недотам независим владетел.

Потвърждение за това откриваме в характера на правомощията, които издигнатият за примас Василий получава. Какви са доводите за това? За самото интронизиране разбираме от кореспонденцията на папа Инокентий III с архиепископ Василий и Калоян. В историографията битува тезата, че монахът Василий е ръкоположен за архиепископ на първобунтовния Търновград и че благодарение на далновидната политика на Калоян търновският архиепископ получава и духовната титла патриарх от римския папа. Това е твърде просто обяснение, предвид сложната обстановка през тринадесетото столетие, в което навлиза Европейският континент и в частност Югоизточна Европа. Тази теза е аргументирана от сведенията на Охридския архиепископ Димитър Хоматиан, който твърди, че „*техният тъй наречен патриарх*, [Василий – бел. е моя, Г.К.] *при всичко, че после е бил въведен в патриаршеското достойнство от папата на стария Рим, обаче, в началото е бил въздигнат в степеня на архиерейството от епископ законен и грък, именно Видинският и от двама други епископи*“¹⁴. Кореспонденцията между Хоматиан и митрополита на Корфу Педиадит се датират към 1218–1219 г., т.е. време твърде отдалечено от хиротонията на Василий за архиепископ, която се определя към 1185–1186 г. и посвещаването му в приматство от Римската катедра през 1203 г. Не знаем откъде архиепископът на Охрид Димитър Хоматиан черпи информация за отминалите събития, касаещи търновския архиепископ Василий, и това прави проблемът за духовният сан на българския църковен глава още по-сложен за разрешаване. В писмата между Рим и Търновград в обръщението си към папа Инокентий III архиепископ Василий се определя като „*патриарх*“¹⁵. Римският първосвещеник, от своя страна, не коригира църковния сан на българския църковен водач. Липсата на реакция на Инокентий III към санкцията на Василий се дължи на объркване в превода. Знае се, че в българския царски двор латинският език не се използва в дипломатията, затова преводът от български се извършва на гръцки език. Вглеждайки се внимателно в кореспонденцията между Инокентий III и Василий виждаме, че папата дава разяснение на исканото от българите патриаршеско достойнство, като го сравнява с примас, казвайки че „*примат и патриарх, макар имената им да са различни, значат почти напълно едно и също*...“¹⁶ Разбира се, папският престол цели подчиняването на източните църкви в своето лоно и не възприема патриаршеската катедра като равна на римската. Борбата за надмощие на папството над „*двуглавото чудовище*“, т.е. над василевса и патриарха на Константинопол е започната от амбици-

озния папа Григорий I Велики (590–604 г.) и продължена от други амбициозни папи¹⁷. Когато Византия изпитва вътрешни сътресения като иконоборческия период или външни удари като нашествията на различни варварски пленена, папите на Рим демонстрират желанието си за доминиране над православния Изток. Такъв е и моментът, когато Калоян се ориентира към папския престол, тъй като той изглежда по-авторитетен за сметка на константинополския, който е в очевидна криза вследствие на стеклите се вътрешнополитически проблеми и заплахата от амбициите на бароните от Четвъртия кръстоносен поход. За да бъде разбран правилно, в разменените писма, отнасящи се до църковната уредба на българите, папа Инокентий III дава нареждания относно правомощията на архиепископ Василий. В тях папата дава недвусмислени указания: „...ако някои в твоята страна случайно трябва да бъдат повишени в сан или да бъдат посветени в епископи... да бъдат назначавани и посвещавани само чрез съседни католически епископи“¹⁸. Тук под съседни католически епископи трябва да се разбират такива, които са извън диоцеза на Българската църква. Това писмо предвещава ръкополагането на Василий, но показва ограничените правомощия, които е готов да даде Римският престол в замяна на църковната уния. В писмото на римския папа Инокентий III до Василий с обръщение „На [Василий,] търновския архиепископ, примас на българите и власите, и на неговите приемници, които ще го заместят канонически и които ще го наследят в предаността към апостолическия престол. За вечни времена“¹⁹, папата дава правните напътствия, отнасящи се до сана „примат“ на търновския архиепископ. В напътствията четем, че е необходимо избраният за архиепископ да изпрати църковни делегати и заедно с царските пратеници трябва да изиска палиум, т.е. знака на пълноправие срещу клетва към първоапостола на Римската катедра. Нататък в писмото четем, че, в присъствието на римски пратеник, примас Василий трябва да извърши църковния обред по хиротонията на бъдещите висши църковни постове, заедно с папския представител. Това отново потвърждава доколко българският примас се ползва със самостоятелност в църковните си работи, а следователно и доколко е пълна царската власт на българския владетел²⁰.

Въз основа на изложеното дотук трудно може да се приеме тезата, че Българската църква получава признание за самостоятелност по отношение на Римската катедра. Титлата „примас“, която получава архиепископът на Търново, му дава каноничното право да бъде първи по значимост сред архиепископите, той има привилегията да коронясва владетеля, но нищо повече. Битуващата теза, че българският църковен глава получава патриаршеско достойнство от папата не лежи на конструктивни аргументи. Тук аргументите, защитаващи тезата за патриаршеското достойнство, почиват на факта, че архиепископът Василий в писмата на Калоян до Рим е упоменат като патриарх²¹.

В златопечатника, с който българският владетел скрепява клетвата си към Рим на 25 февруари 1205 г., той се титулува „император“²² – титлата, която той иска от папата, но в замяна получава кралско достойнство. Това всъщност

не бива да се приема като нещо необичайно, защото българският владетел се бори за византийското наследство и се представя пред върховенството на римския папа по начин, присъщ за византийските императори. Тук ще обърнем внимание на нещо важно и пренебрегвано – в обръщението си към Инокентий III архиепископът на Търново Василий дава писмена клетва към папата, която започва по следния начин: „*Аз [Василий] архиепископ търновски, примат на цяла България и Влахия...*“²³ На практика българският църковен глава в това си обращение заявява църковния си ранг в съответствие с даденото му от Рим, за разлика от българския владетел Калоян, който в златопечатника, изпратен, за да потвърди унията, се назовава с титлата „*император*“. Това е достатъчно показателен аргумент и ясно показва точния църковния сан, който получава Василий. Едва ли българският владетел не е бил наясно с църковната йерархия, но самоопределението „*император*“ на българския монарх ще бъде тема на друга хипотеза.

За кореспонденцията между Рим и Търново знаем благодарение на преписката, пазена във ватиканския архив. Езикът, на който е написана, е латински. В българския царски двор се използва предимно гръцки език. Затова е нужно писмата да бъдат превеждани от латински на гръцки и съответно на български език. Свидетелство за това е писмото на Калоян до папа Инокентий III, където четем, че е преведено от български на гръцки, а сетне на латински език от Доминик Бриндизки, архиепископ на Бриндизи. Това заявява и самият Калоян, който иска две български деца да бъдат изпратени в Рим, за да научат латински език, защото в България липсват хора, умеещи да боравят с латинския²⁴. Това е причината, която изтъкват някои изследователи, поради която всъщност преводачът няма как да преведе титлата „*цар*“ и затова е употребил титлата „*император*“²⁵.

Унията влиза в употреба по-скоро като политическо средство и е необходима за българите и папството в зависимост от дипломатическата ловкост на една от двете страни. След смъртта на българския владетел Калоян настъпва борба за престола, в която взема надмощие Борил (1207–1218 г.). При управлението на Борил унията играе важна роля за помиряване на латинци и българи до момента, в който е изгодна и за двата лагера срещу Никеиската империя. По отношение на Рим се забелязва охлаждане на взаимоотношенията. Това се дължи и на преосмислената политика на новия български владетел. Без да се омаловажават успехите на цар Калоян във външнополитическо отношение, се забелязва, че признанието, което той получава от Римската катедра, не носи очакваните приноси за българската държава. Калоян, вече като признат от папата за легитимен владетел на 8.11.1204 г., носи титлата „*rex*“, но за бароните в Константинопол с техните апетити той е натрапник²⁶. В отношенията между българите и унгарците авторитетът на римския папа оказва влияние в полза на интересите на българите²⁷. Владетелят на българите търси посредничеството на папата за изглаждането на отношенията с враждебните рицари, но така авторитетният папа Инокентий III често път не може да повлияе на латинците.

Борил не рядко е осъждан като „слаб владетел“ в историческата наука, като не особено далновиден, за разлика от неговите предшественици. Разбира се, такива крайни тези в историографията не бива да се считат за меродавни. Борил всъщност продължава курса на Асеновци. След краха на Византия, причинен от кръстоносците, борбата за византийското наследство продължава. След предявената претенция върху *„диадемата на гръцкото царство“* от цар Петър пред император Барбароса, наследникът на престола на българската държава – Борил, продължава борбата за византийското наследство не само с военни кампании, но и с претенции за отстояване на църковното наследство на ортодоксалното християнство в Европейския Югоизток. Цар Борил свиква много важен събор, който е в духа на източното православие, с ясна цел българският цар да се приравни по ранг с византийския император.

Наречен по името на българския владетел Борил, съставеният Синодик се превръща в хроника на българската църковно-политическа история. „Синодик в Неделята на православието“, чийто първообраз е византийски образец, е изследван както от чужди, така и от български изследователи, но в проучванията продължава да има празнини, които позволяват различно тълкуване на съдържанието. Защо българският владетел решава да се състави този документ след процеса, насочен срещу еретическото движение²⁸? Отговорът е *„непрекъснатата изява на византийската църква през втората половина от нейната история“*²⁹, както и възхвалата на императорската институция като важна част от цялата процесия, описана в трактата на Филотей, т.е. отново с помощта на Църквата се възхвалява императорската власт. Без наличието на силна православна църква в Европейския Югоизток, при липсата на стожер на православната християнска вяра в лицето на византийския император, българският цар Борил вижда прекрасната възможност да се кандидатира за позицията на могъщ закрилник на църковното право в борбата срещу надигналата се ерес. Тук предлагаме една хипотеза, която е слабо проучена, що се отнася до претенциите на българския владетел за статута му след разпадането на Византия. Поради отказа на патриарх Каматир да заеме патриаршеския престол в Никея по настояване на Теодор Ласкарис, за патриарх е избран бившият константинополски хартофилак Михаил IV Авториан (†1213/1214). Предполага се, че коронясването на Теодор Ласкарис за император на Никея е станало през 1208 г., което автоматично показва, че към онзи момент Никейската империя се оказва водеща сила в съревнованието за византийското наследство, дотолкова, доколкото император Теодор Ласкарис е имал владения в азиатската част на бившата Византия. Ситуацията в бившите европейски владения на византийската империя е динамична – често тези територии преминават от една политическа сила към друга. Въпреки това тези от тях, подвластни на източното православие, под управлението на цар Иван Асен II (1218–1241 г.), на събора в Лампсак през 1235 г. са обособени като *„западни“* и са поставени под властта на избрания от архиереите патриарх на Царевград Търнов, а *„източните“* са поставени под властта на Никейската патриаршия.

Заслужава да се обърне внимание върху църковната политика, водена след 1211 г., когато църковният събор, определен като „православен“, е свикан от „благочестивия“ български цар Борил³⁰. Тезата, че новият български владетел, според думите на латинския император Анри, отправени към папа Инокентий III, се оказва „най-беззаконният гонител на божията църква“³¹ е в основата на обругаването на Борил, представен освен това като узурпатор и разрушител на Калояновото дело – нещо, което е твърде пресилено, предвид историческите факти, с които разполагаме. Изказаната теза, че благодарение на силния авторитет на Калоян католицизмът взема превес в България и устойчивостта му се крепи до смъртта на българския владетел и че веднага след смъртта на Калоян настъпва разцепление в църквата на униати и православни³² не издържа на представените аргументи. Като главен аргумент се излага фактът, че архиепископ Василий не присъства на свикания църковен събор. Това не бива да се изтъква като водещо основание. Пропуските и грешките в Бориловия синодик не са рядкост³³. Да се приеме, че цар Борил е представен като благочестив защитник на ортодоксалното християнство и противник и гонител на униатите-католици е преувеличено. Знаем, че към 1213 г. от папата в Търново е изпратен кардинал, за да уреди сватбата на латинския император и българската принцеса Мария³⁴. В такъв случай твърденията, че цар Борил се явява гонител на униатите, трябва да се преосмислят, защото вече е всеобщо прието и ясно, че българските владетели окончателно отхвърлят унията с Рим чак през 1235 г., а и след тази година, както и през разглеждания период на управлението на Борил, връзките с папството не прекъсват и римските папи не спират да „ухажват“ българските царе дори и след акта на възобновяването на Българската патриаршия. През пролетта на 1213 г. папата отправя покана към примас Василий за участие в IV Латерански събор. Нямаме информация на този събор да са присъствали представители на Българската църква. Отношенията между българите и папството при цар Борил продължават и по друга линия. От папата е изпратен кардинал Пелагий, чиято цел е да се скрепи мирът между българи, латинци и унгарци, като за тази цел, според Ани Данчева-Василева, унгарският крал Андрей II и цар Борил се женят за две сестри, които са племенници на император Анри³⁵.

Димитър Хоматиан, който по времето на цар Борил заема катедрата на Охридската архиепископия, ни връща назад във времето, когато с военните походи на цар Калоян са възвърнати териториите, принадлежали на Българската патриаршия. За действията, които са предприети по онова време, разбираме от кореспонденцията между Хоматиан и Василий Педиадит. Според охридския архиепископ гръцките духовници напускат своите катедри и техните места заемат ръкоположени за целта български свещеници. Тук се откроява нещо важно: Хоматиан споделя, че нарушение има и то е, че светската власт в лицето на българския цар Калоян се намесва в църковните работи. С други думи, назначените български архиереи вероятно са посветени в служба по източен обред, според приетите канони на Църквата, защото в противен случай охрид-

ският архиепископ би посочил тази канонична неправда. А и в регистрите на Синода на Охридската архиепископия този факт би бил отбелязан³⁶. Категорично в полза на изложената теза в едно от решенията на събора в Арта четем, че *„понеже (българските архиепери – бел. Моя, Г. К.) са приели ръкоположението си от православни и според свещеническия обичай на църквата“*³⁷.

Благодарение на военните успехите на епирския владетел Теодор Комнин (1215–1230 г.) в териториите, отнетите от българската държава, се дава възможност на гръцкото духовенство отново да администрира възврънатите от българите църковни катедри и по този начин се стига до нов етап в борбата за византийското наследство, а именно включването и на Епирската държава и претенциите на Охридската архиепископия.

Обратът в духовната политика на българите настъпва именно с влезлия вече в сила договор от 1229 г. в Перуджа. Голяма част от историците приемат тезата, че българският владетел е в неведение относно задкулисните действия на бароните в Цариград и папа Григорий IX (1227–1241 г.)³⁸, вероятно защото се изпуска един съществен момент от 1228 г. в политиката на Иван Асен II. Българският владетел и патриархът в изгнание Герман II водят преговори, отнасящи се до църковните въпроси. Според авторитетния медиевист В. Златарски именно тези взаимоотношения между България и Никея са причината папството в лицето на папа Йоан Григорий IX да обяви българския монарх за *„неверен син на Римската църква“* и бароните в Константинопол да потърсят Йоан дьо Бриен (1158–1237 г.) да прикрият действията си от българите, подписвайки договора в Перуджа. Усилията, които българският владетел полага за налагане на неговия авторитет над Константинопол чрез бъдещото сродяване на дъщеря му Мария с малолетния император Балдуин II (1217–1237 г.) са осъзнати като безплодни. Затова българският монарх насочва вниманието си към изграждане на една водеща църковна сила на източното православие и издигане авторитета на Търновската църква. Още преди подписването на споразумението в Перуджа Иван Асен II изглежда е наясно с предстоящите събития. Съдим по това, че между българския цар и константинополския патриарх в изгнание Герман II през 1228 г. протичат преговори, отнасящи се до църковните въпроси, засягащи България и Никея³⁹. Преговорите от 1228 г. не водят до краен резултат, но няколко години по-късно от кореспонденцията на българския цар с никейския екзарх Христофор, който е изпратен в източните земи на Никейската империя, проличават бъдещите действия на българи и никейци. Продължават активните дипломатически контакти, в които изпъкват исканията на екзарха – българският цар да предложи човек, който да бъде издигнат от екзарха или да бъде ръкоположен в Никея и там да бъде издигнат за патриарх на България. Христофор посочва, че този човек не бива да бъде ръкополаган от българския синод⁴⁰. Това условие е пренебрегнато и по този начин българският цар показва твърдо, че ще води безкомпромисна политика по отношение на църковния въпрос. Прекратяването на отношенията с Рим фактически позволява по-нататъшното развитие на българската църковна по-

литика и възобновяването на Българската патриаршия през 1235 г. Противно на исканията на анкирския митрополит и екзарх Христофор, българският цар свиква църковен събор, на който българските епископи поставят за „*преждеосвещен*“ архиепископ Йоаким (1235–1246 г.). На свикания в Лампсак църковен събор с позволението на източните патриарси Българската църква получава по каноничен път патриаршески статут.

Военните успехи неминуемо водят и до възможността българите да претендират за своя самостоятелна църква с ранг на патриаршия. Уменията на първите Асеневци да се възползват възможно най-добре от създалата се политическата конюнктура допринасят и за постигането на максимума по отношение на осъществяването на църковната политика до средата на XIII в. Преосмислянето на заложената програма на Петър, Асен и Калоян по отношение царската институция при Иван Асен II е факт. Преходът към статута на независим владетел, започнат от признаването на кралското достойнство и непълнотата на приматството на архиепископ Василий, съвсем логично приключва с титлата „*цар и самодържец на българите*“ при „*сина на стария цар Асен*“⁴¹.

Скъсването с унията трябва се фиксира не със самия акт на възобновяване на Българската патриаршия през 1235 г., а с решението на българския владетел Иван Асен II да свика църковен събор – акт, напълно противостоящ на безкомпромисните съвети на екзарх Христофор, който налага на българския цар да избере нов архиепископ, който да бъде ръкоположен от него или лично от никейския патриарх. На инициирания от българския цар събор синодът на Българската църква избира нов архиепископ на Търново – Йоаким. Така напълно против унията с папския Рим, против повелята на никейския патриарх и в отказ да се изпълнят наставленията, дадени от анкирския митрополит екзарх Христофор, по решение на българския цар Иван Асен II е свикан църковен събор, на който монахът Йоаким е обявен за архиепископ на Българската църква. Победата на българския владетел се доказва от това, че с решение на никейския патриарх Герман и с позволението на всички източни патриарси е уважено желанието на българския самодържец посоченият от българския синод архиепископ Йоаким да бъде провъзгласен за патриарх на възобновената Българска църква.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ **Божилков, И.** История на средновековна България. Пловдив, 2017, с. 290.

² Пак там, с. 290.

³ Пак там, с. 294.

⁴ Латински извори за българската история (ЛИБИ), том III. София, 1965, с. 310.

⁵ Пак там, с. 310.

⁶ **Цухлев, Д.** История на българската църква. Т. I. София, 1911, с. 483.

⁷ **Петрова, Г.** Църква и църковно право в средновековна България. София, 2008, с. 108.

- ⁸ **Чешмеджиев, Д.** Цар Йоан Александър Асен (1331–1371) – разцвет преди катастрофата. – В: Религиозен разцвет България XIII – XIV в. София, 2021, 65–82.
- ⁹ **Бобчев, С.** История на старобългарското право. София, 1998, с. 297.
- ¹⁰ **Петрова, Г.** Цит. съч., с. 86, 108.
- ¹¹ **Ников, П.** Принос към историческото изворознание на България и към историята на българската църква. София, 1921, с. 57.
- ¹² **Буганов, Р. Б., И. Н. Попов.** Иоанн Х Каматир. – В: Кирилл (ред.). Православная энциклопедия. Т. 23. Москва, 2010, с. 489; **Тъпкова-Заимова, В., Д. Димитров, Пл. Павлов.** Византия и византийският свят. София, 2011, с. 386.
- ¹³ **Kazhdan, A. P.** The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 1. 1991, 64–65.
- ¹⁴ **Ников, П.** Цит. съч., с. 47.
- ¹⁵ ЛИБИ, том III, с. 361.
- ¹⁶ Пак там, с. 327.
- ¹⁷ **Гюзелев, В.** Папството и българите през Средновековието. София, 2013, 26–28.
- ¹⁸ ЛИБИ, том III, с. 313.
- ¹⁹ **Дуйчев, И.** Държава и църква през XIII век. София, 1999, 26–28.
- ²⁰ ЛИБИ, том III, 327–328.
- ²¹ Пак там, с. 359.
- ²² Пак там, 334–335.
- ²³ Пак там, с. 344.
- ²⁴ **Дуйчев, И.** Държава и църква..., с. 4.
- ²⁵ Пак там, с. 34, с. 94 бел. 62; вж. и ЛИБИ, том III, с. 309, бел. 3, 4, 5.
- ²⁶ **Данчева-Василева, А.** България и Латинската империя (1204–1261). София, 1985, с. 54.
- ²⁷ ЛИБИ, том III, с. 307, 318, 346, 348, 351 и сл.
- ²⁸ По въпроса вж. Борилов синодик. Издание и превод И. Божилов, А. Тотоманова, И. Билярски. София, 2011.
- ²⁹ Пак там, с. 15.
- ³⁰ **Златарски, В. Н.** История на българската държава през средните векове. Т. 3. София, 1972, с. 300.
- ³¹ Пак там, с. 302.
- ³² Повече информация относно тази теза и за отношенията между Борил и примас Василий вж. в **Златарски, В. Н.** Цит. съч., с. 301, 309.
- ³³ **Данчева-Василева, А.** Цит. съч., с. 92.
- ³⁴ **Златарски, В. Н.** Цит. съч., с. 308.
- ³⁵ **Данчева-Василева, А.** Цит. съч., с. 107.
- ³⁶ **Ников, П.** Цит. съч., с. 57; Илиев, И. Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите. София, 2010, с. 88, 89.
- ³⁷ **Гюзелев, В.** Цит. съч., с. 122.
- ³⁸ Пак там, с. 123.
- ³⁹ **Златарски, В. Н.** Цит. съч., с. 355.
- ⁴⁰ **Дуйчев, И.** Страници от миналото. – <https://electronic-library.org/books/Book_0105.html> (достъпен към 26.12.2022 г.)
- ⁴¹ **Дуйчев, И.** Из старата българска книжнина. Кн. II: Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. София, 1945, с. 39.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Извори / Primary Sources

Борилов синодик. Издание и превод И. Божилов, А. Тотоманова, И. Билярски. София, 2011 [Borilov sinodik. Izdanie i prevod. I. Bozhilov, A. Totomanova, I. Bilyarski. Sofia, 2011].

Дуйчев, И. Из старата българска книжнина. Кн. II: Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. София, 1945 [Duychev, I. Iz starata balgarska knizhnina. Кн. II: Knizhovni i istoricheski pametnitsi ota Vtoroto balgarsko tsarstvo. Sofia, 1945].

Латински извори за българската история (ЛИБИ), том III. София, 1965.

Изследвания / Research Works

Бобчев, С. История на старобългарското право. София, 1998 [Bobchev, S. Istoriya na srarobalgarskoto parvo. Sofiya, 1998].

Божилов, И. История на средновековна България. Пловдив, 2017 [Bozhilov, I. Istoriya na srednovekovna Bulgariya. Plovdiv, 2017].

Буганов, Р. Б., И. Н. Попов. Иоанн X Каматир. – В: Кирилл (ред.). Православная энциклопедия. Т. 23. Москва, 2010 [Buganov, R. B., I. N. Popov. Yoann X Kamatir. – V: Kirill (red.). Pravoslavnaya entsiklopediya. T. 23. Moskva, 2010].

Данчева-Василева, А. България и Латинската империя (1204–1261). София, 1985. [Dancheva-Vasileva, A. Bulgariya i Latinskata imperiya (1204–1261). Sofiya, 1985].

Дуйчев, И. Държава и църква през XIII век. София, 1999 [Duychev, I. Darzhava i tsarkva prez XIII vek. Sofia, 1999].

Дуйчев, И. Страници от миналото [Stranitsi ot minaloto]. – <https://electronic-library.org/books/Book_0105.html> (достъпен към 26.12.2022 г.)

Гюзелев, В. Папството и българите през Средновековието. София, 2013 [Gyuzelev, V. Papstvoto i balgarite prez Srednovekovieto. Sofia, 2013].

Златарски, В. Н. История на българската държава през средните векове. Т. 3. София, 1972 [Zlatarski, V. N. Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. T. 3. Sofia, 1972].

Илиев, И. Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите. София, 2010 [Iliev, I. Ohridskiyat arhiepiskop Dimitar Homatian i balgarite. Sofiya, 2010].

Ников, П. Принос към историческото изворознание на България и към историята на българската църква. София, 1921 [Nikov, P. Prinost kam istoricheskoto izvoroznanie na balgarskata tsarkva. Sofia, 1921].

Петрова, Г. Църква и църковно право в средновековна България. София, 2008 [Petrova, G. Tsarkva i tsarkovno parvo v srednovekovna Bulgariya. Sofia, 2008].

Тъпкова-Займова, В., Д. Димитров, Пл. Павлов. Византия и византийският свят. София, 2011 [Tapkova-Zaimova, V., D. Dimitrov, Pl. Pavlov. Vizantiya i vizantiyskiyat svyat. Sofia, 2011].

Цухлев, Д. История на българската църква. Т. I. София, 1911 [Tshuhlev, D. Istoriya na balgarskata tsarskva. T. I. Sofia, 1911].

Чешмеджиев, Д. Цар Йоан Александър Асен (1331–1371) – разцвет преди катастрофата. – В: Религиозен разцвет на България XIII–XIV в. София, 2021, 65–82. [Cheshmedzhiev, D. Tsar Yoan Alexandar Asen (1331–1371) – raztsvet predi katastrofata. – V: Religiozen raztsvet kd Bulgariya XIII–XIV v. Sofia, 2021, 65–82].

The Oxford Dictionary of Byzantium. Ed. by A. P. Kazhdan. Vol. 1. Oxford University Press, 1991, 64–65.